

Тетяна ДОВГА (Кіровоград, Україна)

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПРОБЛЕМИ ВМІННЯ ВЧИТИСЬ ТА ЇЇ ВІДОБРАЖЕННЯ В НАВЧАЛЬНІЙ ЛІТЕРАТУРІ З ПЕДАГОГІКИ

Стаття присвячена трансформації проблеми вміння вчитись у проблему загальнонавчальних умінь і навичок. Висвітлюється розвиток проблеми у наукових дослідженнях 60-80 років XX століття та її відображення в навчальних посібниках та підручниках з педагогіки кінця XX – початку XXI століття.

Ключові слова: вміння вчитись, загальнонавчальні вміння, навчальна діяльність, навчальна література.

Статья посвящена трансформации проблемы умения учиться в проблему общеучебных умений и навыков. Освещается развитие проблемы в научных исследованиях 60-80 годов XX века и ее отражение в учебных пособиях и учебниках по педагогике конца XX - начала XXI века.

Ключевые слова: умение учиться, общеучебные умения, учебная деятельность, учебная литература.

The article is devoted to transforming the problem of the ability to learn into the problem skills. The paper covers the development of these issues in the researches 60-80s of the twentieth century and their reflection in the manuals and textbooks on pedagogy late XX - early XXI.

Keywords: ability to learn, general academics ability, training activities, educational literature.

Постановка проблеми. На сучасному етапі реформування освіти в Україні у представників педагогічної науки і вчителів, які працюють творчо, відновився інтерес до проблеми формування у школярів умінь вчитись, яка, хоч і не є новою для теорії й практики навчання, але потребує нового її розгляду з урахуванням змін в освіті, наприклад, застосування компетентнісного підходу до відбору змісту шкільної освіти. У зв'язку з цим виникла потреба внести корективи в зміст педагогічної підготовки майбутніх учителів, зокрема, докласти зусиль до формування в учнів повноцінної навчальної діяльності та її процесуального компонента – умінь вчитись. Курс педагогіки покликаний відображати сучасні досягнення педагогічної науки і передового педагогічного досвіду, розглядати в його змісті нові тенденції розвитку науки і шляхи вдосконалення шкільної практики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вміння вчитись, як педагогічна проблема, у всі часи цікавило вчених, учителів та педагогічну громадськість. Про це вміння говорили й писали педагоги минулого: зарубіжні (Я.А.Коменський, Й.Песталоцці, Й.Герbart, А.Дістервег), вітчизняні (Г.Сковорода, М.Пирогов, К.Ушинський). В.О.Сухомлинський неодноразово наголошував на важливості формування у школярів умінь вчитися. В 60-70 роки минулого століття виникла й почала активно розроблятися проблема загальнонавчальних умінь і навичок. По мірі розробки проблеми фрагментарні відомості про них стали з'являтися у навчально-методичній літературі з психолого-педагогічних дисциплін (Ю.Бабанський, С.Баранов, Г. Люблінська, В.Онищук, О.Усова та ін.)

Мета статті. В статті зроблено спробу простежити розвиток проблеми вміння вчитись та її відображення в навчальній літературі з педагогіки.

Виклад основного матеріалу. До проблеми «вчити учнів вчитися» неодноразово зверталися вчені й педагоги-практики. Так, В.О.Сухомлинський свого часу визначив 12 найважливіших умінь і навичок, які учні Павлівської школи мали опанувати за роки навчання в середній школі: 1) умінь спостерігати явища навколишнього світу; 2) вміння думати – зіставляти, порівнювати, протиставляти, знаходити незрозуміле, дивуватися; 3) вміння висловлювати судження про те, що учень бачить, робить, думає; 4) вміння вільно, свідомо, виразно читати; 5) вміння вільно, досить швидко і правильно писати; 6) вміння виділяти логічно завершені частини в прочитане, встановлювати взаємозв'язок і взаємозалежність між ними; 7) знаходити книжку з теми, що цікавить; 8) знаходити в книзі матеріал з питань, які цікавлять; 9) вміння робити попередній логічний аналіз тексту в процесі читання; 10) умінь слухати вчителя і одночасно стисло фіксувати зміст розповіді; 11) вміння читати текст і водночас слухати інструктаж учителя щодо роботи з текстом, з його логічними складовими; 12) вміння написати твір – розповісти про те, що учень бачить навколо себе, спостерігає і т.д. [11: 567].

Високий рівень оволодіння знаннями й навичками, їх творче застосування в практиці визначається як умінь. Умінь – засвоєний суб'єктом спосіб виконання дії, який забезпечується сукупністю набутих знань і навичок. Вміння формується шляхом вправ і створює можливість виконання дії не лише в звичних, а й у змінених умовах. У навчальній діяльності учні оволодівають навчальними вміннями. Розрізняють загальні (які стосуються всіх навчальних предметів) і спеціальні (характерні для конкретного предмета) вміння. Володіння сукупністю загальних навчальних умінь і навичок називають умінням учитись.

У 60-і роки XX століття було сформульовано ідею про загальні навчальні умінь як підґрунтя вироблення спеціальних і професійних умінь. Це підґрунтя закладається насамперед у початковій школі і сприяє виробленню працелюбності, сумлінності, дисциплінованості, відповідальності, організованості, самостійності та інших цінних якостей особистості. А вже в 70-тих роках минулого століття почали розроблятися підходи до системного осмислення загальнонавчальних умінь і навичок. Авторами цих досліджень стали Ю.К.Бабанський, В.М.Коротов, Н.О.Лощарьова, В.Ф.Паламарчук, Н.Ф.Тализіна, А.В.Усова, Д.І. Пеннер, І.П.Раченко. Їх дослідження переконливо доводять, що низька успішність, перевантаження учнів найчастіше виникають внаслідок несформованості навичок раціональної організації навчальної праці, повільного темпу читання й письма, швидкої втомлюваності та ін.

Вибірковий аналіз навчальної літератури з педагогіки дозволяє стверджувати, що в підручниках і посібниках, популярних у 70-80 роки XX століття, зустрічаються фрагментарні

звернення до проблеми вміння вчитися. Слід зазначити, що автори акцентували увагу на необхідності оволодіння такими вміннями, на їх ролі для формування повноцінної навчальної діяльності, але тільки деякі з них пропонували практичні шляхи вирішення проблеми, пов'язуючи її з окремими аспектами організації навчальної роботи учнів (виконання домашніх завдань, роботи з книгою, самостійної роботи і т.п.) та розвивальними аспектами навчання. Наведемо фрагменти з посібників відомих російських авторів (Г.І.Щукіна [6], Ю.К.Бабанський [5], Т.А.Ільїна [4]), за якими навчались майбутні педагоги.

«... Необхідно володіти узагальненими вміннями (читати книги, вирішувати різноманітні пізнавальні та практичні задачі, раціонально будувати процес діяльності від постановки мети до завершення її реальним результатом і т.д.), які сприяють швидкості, легкості протікання діяльності і її продуктивності»[6: 260].

«У процесі навчання формуються також загальнонавчальні інтелектуальні вміння, пов'язані з оволодінням способами роботи з різними джерелами отримання знань, веденням записів, прийомом запам'ятовування навчального матеріалу і т.д.»[5: 94]. І далі: «У дидактиці розглядаються навички: ... загальнонавчальні (робота з книгою, складання плану, темп читання і письма, самоконтроль та ін) [5: 104].

«Особливу роль в оволодінні знаннями відіграють такі собі навчальні вміння - вміння вчитися. Недостатня сформованість таких умінь - «невміння вчитися» - одна з головних причин падіння інтересу до занять, що спостерігається на шляху просування від молодших класів до старших, появи відставання в заняттях [4: 221].

Наприклад, розглядаючи прийоми роботи з підручником і книгою, Т.А.Ільїна пропонує такі основні правила роботи для учнів: різні види й методи читання (суцільне читання, повторне читання, часткове використання, вивчення книги, складання плану переказу прочитаного, читання по частинах у відповідності з планом, переказ матеріалу з опорою на складений план); ведення спеціальних записів (складання плану, тез, конспектування) [4: 280-281].

В посібниках українських авторів простежується поступове зростання інтересу до проблеми вміння вчитися. Так, у навчальному посібнику за редакцією А.М.Алексюка виділені окремі навчальні вміння – інтелектуальні та практичні, а саме: «... інтелектуальні вміння – аналізувати, синтезувати, узагальнювати», які вважаються результатом засвоєння відповідних методів наукового пізнання. Під практичними вміннями, що зумовлені способами навчально-пізнавальної діяльності, автори мають на увазі: роботу з книгою, способи запам'ятовування, відтворення інформації, трудові уміння і ін. [7: 120].

У підручнику О.Я.Савченко «Дидактика початкової школи» (1997р.), в параграфі «Формування у молодших школярів умінь вчитися», автор не лише наводить перелік загальнонавчальних умінь і навичок відповідно до навчальних програм для початкової школи (організаційні, загальнонавчальні, загальнопізнавальні й контрольні-оцінні), але й зупиняється на змісті та особливостях формування цих умінь у практиці роботи початкової школи [9: 170-188].

В українських навчальних посібниках з педагогіки початку XXI століття є відомості про окремі навчальні вміння, що стосуються різних аспектів навчальної діяльності.

Так, у посібнику М.Н.Фіцули «Педагогіка» (2001р.) говориться про розвиток мислення учнів середньої загальноосвітньої школи на основі загальних розумових дій і операцій, до яких належать: структурування, систематизація, конкретизація, варіювання, доказ, формулювання висновків, пояснення, класифікація, аналіз, синтез, порівняння, абстрагування, узагальнення [12: 83].

У посібнику йдеться також про те, що успіх навчальної діяльності учнів, їх розумовий розвиток залежить від рівня сформованості таких навчальних умінь, як вміння читати, вміння слухати, вміння усно формулювати і викладати свої думки, вміння писати, вміння працювати з книгою, спеціальні вміння, уміння культури розумової праці [12: 244].

Зокрема, вміння культури розумової праці розглядається як комплекс умінь, серед яких зазначаються: вміння дотримуватися раціонального режиму розумової праці, виконувати навчальні завдання акуратно, утримувати в належному порядку своє робоче місце. Учень повинен уміти чергувати розумову працю з відпочинком або іншим видом діяльності. Культура розумової праці передбачає знання учнем загальних правил розумової праці та вміння дотримуватись їх у своїй навчальній діяльності; знання важливості поступового входження в роботу, її ритмічність, регулярність у чергуванні праці й відпочинку, робота зі складним і легшим

матеріалом та ін. Виходячи із загальних правил, кожен учень розробляє власний стиль навчальної діяльності [12: 244].

Окрім цих, також зазначаються: вміння зосереджено й уважно працювати, долати труднощі, розвивати пам'ять і використовувати різні її види, вести спостереження й записи, володіти раціональними способами розумових дій, контролювати себе [12: 245].

В.В.Ягупов, автор навчального посібника «Педагогіка» (2002р.), вважає вміння вчитися результатом дидактичного процесу і розглядає в його складі наступні вміння: *інтелектуальні* (здатність слухати, читати й розуміти, висловлювати свої думки, планувати роботу вирішувати розумові завдання та ін.); *технічні* (здатність оформляти різні документи, формулювати вимоги або відповідь тощо); *практичні* (вміння діяти за планом, організовувати своїх працівників на виконання поставленого завдання та ін) [13: 239].

У підручнику «Дидактика» В.І.Бондаря (2005р.) навчальні вміння згадуються в зв'язку з реалізацією функцій методів навчання. Наприклад, **організаційна функція** забезпечує готовність дітей ставити перед собою мету й завдання діяльності, організовувати робоче місце, підбирати засоби досягнення поставленої мети та ін. **Розвиваюча функція** сприяє розвитку інтелектуальних умінь (аналізу, синтезу, порівняння, абстрагування, узагальнення, класифікації) [1: 80].

В довідковій літературі з педагогіки знаходимо визначення таких педагогічних понять як «культура мислення», «культура розумової праці», «культура навчальної праці», які безпосередньо пов'язані з умінням учитись та його застосуванням протягом життя. Наприклад, в «Енциклопедії освіти» (2008р.) зазначається: «Культура навчальної праці включає: культуру мислення (вміння аналізувати, синтезувати, порівнювати, класифікувати, абстрагувати, узагальнювати), техніку навчальної праці (вміння виконувати дії – стихійні або цілеспрямовані, типові для навчальної праці, володіння раціональними прийомами та методами самостійної роботи з різними джерелами, вміння планувати навчальну діяльність тощо); гігієну розумової праці; мотивації навчання, культуру поведінки, володіння прийомами саморегуляції...» [2: 442].

У зв'язку з впровадженням в Україні Державного стандарту початкової загальної освіти (2011г.) і нових навчальних програм для початкової школи (2012г.) виникла необхідність розгляду в курсі педагогіки для студентів спеціальності «Початкова освіта» питань, що стосуються модернізації загальної початкової освіти, зокрема, переходу початкової школи на новий зміст освіти, використання інноваційних освітніх технологій у процесі початкового навчання, впровадження компетентнісного походу в практику початкової школи та ін. У зв'язку з цим слід звернути увагу на підручники та посібники українських авторів для студентів спеціальності «Початкова освіта», що вийшли друком в останні роки.

В посібнику «Виховний потенціал початкової освіти» (2007р.) академік О.Я.Савченко зазначає, що володіння вмінням учитися програмує індивідуальний досвід успішної праці учня, запобігає перевантаженню, сприяє пізнавальній активності, ініціативі, раціональному використанню часу і засобів учіння. Не менш важливо, що людина, яка звикла самостійно вчитися, не губиться в новій пізнавальній і життєвій ситуації, не зупиняється, якщо немає готових рішень, не чекає підказки, а самостійно шукає джерела інформації, шляхи розв'язання, бо **уміння вчитися змінює стиль мислення і життя особистості** [8: 184].

У підручнику О.Я.Савченко «Дидактика початкової освіти» (2012г.) уміння вчитися розглядається як ключова компетентність шкільної освіти, характеристика повноцінної навчальної діяльності і тлумачиться наступним чином: «Учень вміє вчитися, якщо він визначає сам або приймає мету, поставлену вчителем, відповідно до неї планує й виконує необхідні дії, контролює та оцінює свої результати» [10: 241]. Автор презентує дане вміння як сукупність навчально-організаційних, навчально-інформаційних, загальнопізнавальних, контрольно-оцінювальних, рефлексивно-корекційних і творчих умінь і навичок, докладно описує компоненти кожного вміння і пропонує практичні рекомендації з їх формування в навчальному процесі початкової школи.

Професор Я.П.Кодлюк, автор практичного курсу «Дидактика початкової школи» (2013г.), відносить загальнонавчальні вміння й навички до складу основних компонентів розвиваючого навчання. Викликають інтерес розроблені автором тестові завдання для перевірки засвоєння студентами знань з проблеми загальнонавчальних умінь і навичок, а також способів їх практичного застосування майбутніми вчителями початкової школи [3].

Висновок. Таким чином, в сучасній навчальній літературі з педагогіки приділяється спеціальна увага формуванню загальнонавчальних навчань і навичок молодших школярів, що, безперечно, сприяє підвищенню ефективності педагогічної підготовки фахівців у сфері початкової освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондар В.І. Дидактика: Підручник для студентів вищих навчальних педагогічних закладів. – К.: Либідь, 2005. – 262с.
2. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В.Г.Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040с.
3. Кодлюк Я.П. Дидактика початкової школи: практичний курс: навчально-методичний посібник / Я.П.Кодлюк. – Тернопіль: Астон, 2013. – 160с.
4. Ильина Т.А. Педагогика: Курс лекций. Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов. – М.: Просвещение, 1984. – 496с.
5. Педагогика: учеб. пособие для студентов пед. институтов / Под ред. Ю.К.Бабанского. – М.: Просвещение, 1983. – 608с.
6. Педагогика школы. Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов. Под ред. чл.-кор. АПН СССР Г.И.Щукиной. – М.: Просвещение, 1977. – 384с.
7. Педагогіка: навч. посібник для студентів університетів [А.М.Алексюк, М.М.Грищенко, заг. ред. А.М.Алексюка. – К.: Вища школа, 1985. – 295с.
8. Савченко О.Я. Виховний потенціал початкової освіти. – К.: СПД «Цудзинівич Т.І.» – 2007. – 204 с.
9. Савченко О.Я. Дидактика початкової школи: Підручник для студентів педагогічних факультетів. – К.: Абрис, 1997. – 416с.
10. Савченко О.Я. Дидактика початкової освіти: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Грамота, 2012. – 504с.
11. Сухомлинський В.О. Розмова з молодим директором // Вибрані твори в 5-ти т. – Т.4. – К.: Радянська школа, 1976. – С.393 – 626.
12. Фіцула М.М. Педагогіка: навчальний посібник для студентів педагогічних закладів освіти. – К.: Видавничий центр «Академія», 2001. – 528с.
13. Ягупов В.В. Педагогіка: Навчальний посібник для студентів педагогічних спеціальностей вищих навчальних закладів. – К.: Либідь, 2002. – 559с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Довга Тетяна Яківна – кандидат педагогічних наук, доцент, професор кафедри педагогіки дошкільної та початкової освіти Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.